

“A-” FİİLİ VE TÜREVLERİ

Veyssi SEVİNÇLİ¹

Geliş: 13.02.2018 Kabul: 18.04.2018

DOI: 10.29029/busbed.394147

Öz

Türkçe, VIII. yüzyıldan günümüze (XXI. yy) kadar yazılı belgelerle takip edilmiştir. Dillerin yaşaması; canlılığını koruması, zamanın şartlarına ayak uydurması ve de milli bir servet gibi korunup kollanarak sahip çıkılması, o dile mensup kurum, kuruluş ve fertlerin ilgilerine bağlıdır. Dillerin zenginleşmesi de yok olması da bu ilgi ölçüsüyle eş değerdir. Bununla birlikte, dili zenginleştirmek için dildeki sesler, sesler arasındaki uyum ve onların meydana getirdiği ek, kök ve kelimeler önemli faktörlerdir. Biz de dilimizde müstesna bir yere sahip sesler biri olan “a”nın fiil kökü olarak kullanışı ve onun meydana getirdiği kelimelerin anlamları üzerinde durmaya çalıştık. Kelimelerin anlamlarını gerek doğrudan gerekse dolaylı olarak göz önünde bulundurduğumuzda neredeyse bu kelimelerin hemen hemen tamamında “ayrılmak” işlevinin bulunmasıdır. Ancak “açıklaştı-, azdırıl-” gibi fiillerde görülen ayrılmak işlevi “aç-, az-” vb. fiil gövdelerindeki kadar aleni değildir. Bu da gösteriyor ki her kelime yapımında az da olsa anlam kaymaları söz konusudur. Makalemizde, başta TDK Sözlüğü olmak üzere Türk dilinin çeşitli dönemlerinde yazılmış eserler ve bu eserler üzerinde yapılan çalışmalar esas alınarak, bu işlevlerin gösterilmesi ve açıklanması yoluna gidilmiştir. Buna rağmen yine de burada, sözü edilen kökten (a-) türetilen bütün türevlerin gösterildiği iddia edilemez. Bu incelemelerde gördüğümüz başlıca husus ise bazen doğrudan olmasa bile dolaylı anlatımlarda “ayrılma” işlevlerinin görülmesidir. Bu da Türkçenin zenginliğinden olsa gerek.

Anahtar Kelimeler: Fiil, A-, anlam, Etimoloji, Ses Bilgisi.

1 Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, vsevincli@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2069-7138>.

"A-" AS A VERB AND ITS DERIVATIVES

Abstract

Turkish language has been followed up by written documents since the thirteenth century. The life of the languages; protecting its vitality, keeping up with the conditions of time, and being protected and possessed like a national fortune, depends on the institutions, organizations and individuals of that language. The prosperity of the tongues and the disappearance of them are the same as those of interest. However, the voices to enrich the language, the harmony between the voices and the additions, roots and words they create are important factors. We also tried to emphasize the use of "a" as one of the voices that have an exceptional place in our language as the verb root and the meanings of the words it created. When we consider the meanings of the words directly or indirectly, almost all of these words have the function of "leaving". However, the function of parting seen in verbs such as "to clarify, to be ignored" the verb is not as clear as the body. This shows that there is a slight shift in meaning in every word construction. In our work, based on the works written in various periods of the Turkish language, especially the TDK dictionary, and the works done on these works, these functions are introduced and explained. Nevertheless, it is not claimed here that all the derivatives derived from the mentioned radical (a-) are shown. The main point we see in these examinations is that sometimes "leaving" functions are seen in indirect expressions. This must be the richness of the Turkish language.

Keywords: *Verb, A-, Meaning, Etymology, Sound Information.*

GİRİŞ

Fiiller, en öz ve yalın tanımla, nesnelere hareketlerini karşılayan kelimelerdir. İsim ve fiil kökleri, nesne ve hareketlerin tamamını karşılamak için her zaman yeterli olamaz. Nesne ve hareketleri karşılamak, köklere getirilen yapımlar ekleriyle mümkün olur. Bu sebeple Türkçede köklere getirilen yapımlar ekleri sayesinde sayısız isim ve fiil gövdeleri oluşmuştur. Bunlar, kelime yapımında ve kullanımında köklerden farksızdır. Bu gövdeler yapımlar ekleri ile türetildikleri için anlam yönünden köke bağlıdır. Kısaca söylemek gerekirse, yapımlar eklerinin köklerle oluşturduğu gövdeler, anlam yönüyle kökten ayrı düşünülemez. Yani gövdenin anlamı bağlı bulunduğu kök ya da gövdeye dayanır (Ergin, 2011: 149).

Türkçede tek ses ile başlayan fiil kökleri yaygın olarak görülmemesine rağmen, metin incelemelerinde durumun hiç de küçümsenecek boyutta olmadığı, ünlü olmak şartıyla birçok "tek sesli" (o-, ö-, u-, i- vb.) fiil kökünün bulunduğu görülür (Hacıeminoğlu, 1991: 17). Tek sesli köklerden biri de art yahut kalın vokaller (ünlüler) arasında yer alan "a-" fiildir. Bu fiil kökü, karşıladığı anlamlarda kendi-

sini doğrudan ya da dolaylı olarak göstermekte; türettiği kelimelerin anlamlarına bazen doğrudan bazen de mecazî olarak ayrılma işlevini yüklemektedir. Bu durum bize, *u-*, *i-*, *o-*, *ö-* vb. tek sesli fiil köklerinin yanında bir de “*a-*” fiilinin olduğunu ve bunun da dilde çok önemli bir yer tuttuğunu, müstesna bir yere sahip olduğunu göstermektedir. Ancak tek ses olarak kullanılmayan söz konusu fiilin anlamı, köke getirilen yapım eklerinin oluşturduğu gövdelerle daha anlaşılır hâle getirilmekte, kullanım alanına çıkarılmaktadır.

Kelime gövdelerinde bulunan yapım eklerindeki sesler, bilinen yapım ekleri arasında her zaman aynı şekilde yer almamakta; yanındaki seslerin özelliklerinden dolayı bazı değişikliklere uğramaktadır. Bu nedenle Türkçedeki yapım ekleri, bilinen eklerle sınırlı tutulamayacağı; tarama ve derlemelerle farklı yapım eklerinin de ortaya çıkabileceği göz ardı edilmemelidir.

Söz konusu “*a-*” fiilinin türevlerinden olan [ağ-<a-ğ-: “yükselmek, yukarı çıkmak” (Egin,1997:4) (mec. Bulunduğu yerden, bulunulan noktadan ayrılmak)] fiilinin gövdesinde görülen -ğ- sesini fiilden fiil yapım ekleri arasında göremiyoruz. Ancak Ağ- fiilinin “*aşağıya inmek, ağır gelip aşağıya meyletmek.*” (Dilçin, 1983: 4) anlamı göz önünde bulundurulduğunda, kelime bünyesinde görülen “-ğ-”nin “-k-”nin yumuşaması neticesinde ortaya çıktığı düşünülebilir. Çünkü bu iki gövde de (*ak-*, *ağ-*) “*yerinden kopma, ayrılma*” anlamı vardır. Süheyl ü Nevbahâr’daki geçen “*Elin aldı ağdurdu taht üstüne / Nite kim kişi sevdiği dostına* (Dilçin, 1991: 481) dizesinde geçen “*ağdur-*” fiilinde, bir önceki yapım şekli olan “*ağ-*” fiilinin yukarıda ifade edilen “*inme*” anlamının aksine, “*çık-*, *yüksel-*” anlamı vardır. Bu nedenle burada görülen “-ğ-” sesi, fiilden fiil yapım eki olan “-k-” sesinden sedalaşma yoluyla ortaya çıkmasından öte; farklı bir ses, farklı bir yapım eki olduğu fikrini akla getirmektedir.

“*a-*” “*ayrılmak*” (Hacıeminoğlu,1991: 19) fiiline tek sesin eklenmesiyle oluşan türevlerini, “*aç-*, *aç-*, *ağ-*, *ağ-*, *ağ-*, *ağ-*, *al-*, *ar-*, *as-*, *aş-*, *at-*, *ay-*, *az-*” şeklinde fiil; “*aç*, *ad*, *af*, *ağ*, *ağ*, *al*, *at*, *az*” şeklinde isim olarak özetlemek mümkündür. Kökten elde edilen gövdelerden daha sonra görülen ihtiyaç üzerine genişletilerek yeni gövdeler, yeni kelimeler türetilmiştir. Ancak bunlardaki anlam ve adlandırılmalarda; kökteki ayrılmak anlamı açıkça görülme de mecazî söyleyiş ya da dolaylı ifade edişlerde kelimedeki “*ayrılmak*” anlamı kendisini hissettirmekte, hatta göstermektedir.

Bu kökten türetilen kelimeler, yukarıdaki görüşleri doğrular niteliktedir.

acı (<a-ç-ı <a-ç-ı+ğ): Acı, tatlı olmayan (Ata, 2013: 198).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: **acılan-, acılaştır-, acılaştır-, acıt-,**

İsimler: **acılanma, acılanmak, acılaştırma, acılaştırma, acılaştırma, acılaştırma, acıtma, acıtmak**" vd.

acıık- (<a-ç-ı-k-): 1. "acıkmak" (mec. Tok olma durumundan ayrılmak)
"Aç tokun hâlinden ne anlar", Bugün çabucak acıktım vb.

acılaş- (<aç+la-ş-): 1. Tatlı olma durumundan ayrılıp acı olma durumuna geçmek, acılaşmak.

"Turşu suyu içerisindeki biberler nedeniyle acılaşmış."

acılaştır- (<aç+la-şt-): Tatlı olma durumundan ayrılıp acılı hâle dönüştürmek.

aç- (<a-ç-): Acıkmak (Korkmaz, 2017: 380), (Tezcan-Zülfikar, 2004:186).

aç- (<a-ç-): 1. Bir şeyi kapalı durumdan kurtarmak, 2. [(İki veya daha fazla şeyi) Aralarına mesafe koyarak birbirinden ayırmak: "Sevinçten kollarını, bacaklarını açıyor, zıplıyor, sıçırıyor." Bekçi, bir tatlidan sinek kovar gibi çocukları sağa sola açtı (Ayverdi, 2011: 9)], 3. Birbirinden uzaklaştırmak, 4. Bir nesneyi kapalı olma durumundan kurtarmak, ayırmak.² "Bilinmeyen bir sebeple dişlerin arasına sıkışan dili, çeneyi açarak (ayırarak) çıkardılar." 5. Yarıp içindekini çıkarmak, 6. Düğümü veya dolaşmış bir şeyi çözmek (Tuğlacı, 1995: 14).

Bu fiilin, "pencere aç-": Kapalı olma durumundan ayırmak, "sırrını aç-": Kalpte, gönülde gizli saklı tutulan bir olayı açığa çıkarmak (ayırmak), "başını aç-": Baş örtülü olma durumundan ayırmak, başörtüsünü baştan çıkarmak, ayırmak, "gönlünü aç-": Gönülde birilerine bir yer ayırmak, "ağzını aç-": Dudakların iki tarafa ayrılması gibi daha birçok birleşik yapıda bu işlevi gözlemlenmek mümkündür.

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: **açıl-, açın-, açtır-, açtırıl-,**

İsimler: **açı, açık, açacak, açılma, açılma, açılma, açınma, açınma, açtırma, açtırma, açtırılma, açtırılma** vd.

açacak (<aç-acak): Açmaya yarayan alet (mec. Bir nesnenin bütününden bir parçayı, bir bölümü ayıran alet)

açıık- (<a-ç-ı-k-): Acıkmak. **yavlaık açııkıdı yaıkın ken'an ili** "Kenan ili (Fi-

2 Çalışmamızda kelimelere verilen anlamlar için Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlüğü 1998 ve 2012 baskılarından yararlanılmıştır. Sözlükte yer almayan ya da değişik anlamlara sahip olan kelimeler için başvurulan kaynaklar yanlarında ayrıca verilmiştir.

listin) doğrusu çok acıktı” (Karahan, 1994:274). (mec. Tok olma durumundan ayrılmak).

açık (<a-ç-ı-k) : 1. İki nesne arasında bulunan uzaklık, bir nesnenin öğeleri arasında görülen kopukluk, çözümlen. (mec. Ayrılık, Ayrılma) (Eyüboğlu, 2004: 7).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: *açıkla-, açıklan-, açıklanabil-, açıklas-, açıklastır-, açıklat-, açıklatıl-, açıl-, açım-, açındır-, açın-, açınsa-;*

İsimler: *açıklama, açıklamak, açıklanabilme, açıklanabilmek, açıklanma, açıklanmak, açıklasma, açıklasmak, açıklatma, açıklastırma, açıklastırma, açıklatma, açıklatmak, açıklatılma, açıklatılmak, açıklayıcı, açıklayıcılık, açıklık, açılım, açılış, açılma, açılmak*” vd.

açıkla- (<açık+la-): Açığa vurmak. Bir düşüncüyü bir fikri kapalı olma durumundan ayırıp açık, anlaşılır duruma getirmek.

açıl- (<a-ç-ı-l-): 1. Uzaklaşmak, 2. Birbirine bitişik iki kısmın arasında bir açıklık meydana gelecek şekilde ayrılması (Tuğlacı, 1995: 13), 3. Rahatlamak, ferahlamak (Ata, 1997:4), 4. (renk için) Koyuluğunu yitirmek (mec. Doğal renkten ayrılmak), Gitmek, Uzaklaşmak (mec. Bulunduğu yerden ayrılmak), 5. (Birbirine bağlı, ekli veya yapışık şeyler için) Aralarına mesafe girmek: “*Sıcaktan parkeler açıldı*” [(Mehmet E. Yurdakul) Ayverdi, 2011: 8)].

açtır- (<aç-tır-) : Bir nesneyi kapalı durumdan kurtarmak, ayırmak.

“*kapıyı pencereyi açtırmak*” yani kapıyı pencereyi kapalı olma durumundan kurtarmak, kapalı olma durumundan ayırmak.

ad- (<a-d-) : “Ayrılmak” (Hacıeminoğlu, 1991: 19).

Bu fiilde görülen -d- fiilden fiil yapma eki bugün için canlılığını kaybetmiş Eski Türkçede birkaç kelimedede [to-d- “*doymak*”, to-p “*hep, bütün*”, ko-d- “*koymak*”] görülen işlek olmayan eklerden biridir (Gabain, 2007:58). Bu gövdeden türetilen ve türevi olan bütün kelimelerde “*ayırma, farklı olmak, uzaklaşmak, değişmek ve başkalaşmak*” gibi neredeyse tamamında doğrudan ya da mecazî olarak ayrılma anlamını içeren [ad- “*ayrılmak*”, adas- “*yolunu şaşırtmak, azıtmak*”, adaş- “*yolunu şaşırmak, asıl yoldan ayrılmak*” adın- “*sarhoşluğu gitmek, ayılmak; değişmek, iyileşmek*”, adır- “*ayırma*”, adirt- “*ayırma*”, adış- “*ayırma, yaymak*”, adırıl- “*ayrılmak*”, adna-(adına-) “*değişmek, başka türlü olmak, bozulmak*” gibi fiil; adruk (adırık) “*başka, diğerlerinden ayrı, farklı*”, adirt “*ayırma*”, adnağu (adınağı) “*başka türlü*”, adirtliğ “*sarih, açık*”] gibi birçok türeve şahit olmaktayız. (Hacıeminoğlu, 1991:19-20)

ağ (<a-d): 1. Varlıkları birbirinden ayırmaya, tek tek veya cins cins karşılamaya yarayan kelime (Ayverdi, 2011: 9), 2. Bir kimseyi, bir şeyi anlatmaya, tanıtmaya, açıklamaya, bildirmeye yarayan söz, isim, (mec. Kişiyi, varlıkları diğerlerinden, hemcinslerinden ayıran yazılı ya da sözlü işaret).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: *aça-, ağan-, ağaş-, açın-, ağır-, ağlan-, ağlandır-, ağlandırıl-, ağlaş-, ağlaştır-;*

İsimler: *ağak, ağaklık, ağaklı, ağama, ağamak, ağanma, ağanmak, ağaşma, ağaşmak, açınma, ağınmak, ağırma, ağırmak, ağlanma, ağlanmak, ağlandırma, ağlandırma, ağlandırma, ağlandırma, ağlaşma, ağlaşmak, ağlaştırma, dlaştırma, ağınç* vd.

aça- (<ağ-a): Ayırmak (Karaağaç, 2008: 7).

aça (<ağ-a): Kümelenerek etraftaki şeylerden ayrılan tepecik, yığın (Tuğlacı, 1995: 15).

ağak (<ağ-ak): Ayak. Sürekli olarak birbirinden ayrılan organ (Hacıeminoğlu, 1991:19).

ağak (<aça-k): 1. Başkasına, ötekine, uzaktakine verilen [(mec. Adanan, ayrılan) Eyüboğlu, : 2004:9], 2. Kurban, nezir.(Gülensoy, 2011: 49).

ağaklan- (<ağak+la-n-): "Adaklanmak, ayrılmak" Nişanlı duruma gelmek, nişanlanmak, (mec. Bekârlıktan kurtulmak, bekârlıktan ayrılmak).

ağaklık (<ağak+lık): Adak olarak ayrılmış (hayvan).

Adaklık koyun gibi düşünmek, adaklığa ayrılmak

ağaklı (<ağak+lu): Nişanlı (Dilçin, 1983: 2). (mec. Başkasına ayrılmış).

ağan- (<aça-n-): "Ayrılmak"

Bu canım vatan yoluna adanmıştır (mec. Yeri geldiğinde feda edilmek üzere ayrılmıştır).

ağaş- (<aça-ş-): Yolunu şaşırarak, asıl yoldan ayrılmak (Hacıeminoğlu, 1991:19).

adım (<ad-ı-m): 1. Yürümek için ayak atışlarının her biri. 2. İki diş arasındaki aralık (teknik), 3. İki ayağın birbirinden ayrılmış hali ve arasındaki mesafe, açıklık. (Hacıeminoğlu, 1991:19), 4. Cimnastikte ayakta temel duruştan, bir ayağın, türlü yönlerde iki ayak boyu kadar ara ile yer değiştirmesi (Tuğlacı, 1995: 19).

adın- (<ad-ı-n-): Değişmek, iyileşmek (Gabain, 2007: 58)

adın (<ad-ı-n): Başka (Hacıeminoğlu, 1991:19).

adınç (<adın+ç): Günahtan arınma (Hacıeminoğlu, 1991:19).

adır- (<a-d*-ı-r-): Ayırmak.

abuşqa bolmuş atamdın adırdılar. “yaşlı olmuş atamdan ayırdılar.” (Tezcan-Zülfikar, 2004:111).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**adıl-, adırıl-, adırt-**”,

İsimler: “**adırt, adırtlıg, adırtsız**” vd.

Ayrıca “**adırtla-**” fiili ve “**adırtlıg, adırık <adır-ık**” isimlerinin de aynı gövdeden türetildiğine şahit olmaktayız (Eraslan, 2012: 548).

adırt- (<adır-t-): ayırtmak, ayırt etmek (Hacıeminoğlu, 1991:20).

adırtla- (<adırt-la-): Ayırt etmek, ayıklamak, ayırtmak (hacıeminoğlu, 1991:20).

adış-(<ad-ı-ş-): Uçları bitişik olan şeyin diğer uçlarını ayırmak. **Er aça.kı adışdı** “adam bacaklarını açarak büyük adımlarla yürüdü.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015:92).

adna- (<ad-ı-n-a-): Değişmek, başka türlü olmak, bozulmak (Hacıeminoğlu, 1991:20)

adırıl-(<ad(ı)r-ı-l-): Ayrılmak

“**yol ardıldı iki** “yol birbirinden ayrıldı.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015:113).

adırış-(<ad(ı)r-ı-ş-): Ayrılmak

kizlep tutar sewüglük adırs küni belgüre.r

başlg közüg yapsama yaşı anıñ sawruka.r

“Gizli tutulan sevgi ayrılıkta ortaya çıkar. Yaralı ve yaşlı olan göz, gözyaşlarını saklayamaz.” (Ercilasun-Akkoyunlu, 2015:282).

ağ- (<a-ğ-): 1.Çıkmak, yükselmek. (Sevinçli, 2007:7), 2. Aşağı inmek, ağır gelip aşağıya meyletmek (Dilçin, 1983: 4). 3. Yerden göğe doğru yükselmek, Sarkmak, eğilmek (Tuğlacı, 1995: 37).

Çık-: *Sabit bir noktadan ayrılarak yükselmek.*

Yüksel-: *Sabit bir yerde durmayıp yukarıya doğru mesafe kat etmek.*

İN-: *Bulunduğu yerden ayrılip aşağılara doğru hareket etmek.*

Türkçede bu kökün anlam genişlemesi neticesinde ortaya çıkardığı “ *ağtımak* (yükselmek), *ağış* (yükseliş), *ağlamak* (yalnız kalmak), *ağlatmak* (savmak, uzaklaştırmak), *akı* (eli açık), *akılmak* (şaşırtmak, şaşmak), *akılamak* (eli açık olmak), *akım* (akma), *akın* (sel, akıntı).” (Eyüboğlu, 2004: 13). Kelimelerinde bazen doğrudan bazen de mecazî olarak ayrılmak anlamı vardır.

ağ (<a-ğ): 1. Ak. 2. Duru, berrak (Dilçin, 1983: 2).

“a-” fiilinden elde edilen bu ismin anlamında (mec. Siyahlıktan, kirden, bulanıklıktan ayrılma söz konusu).

Bu gövdeden elde edilen türevler:

Fiiller: *ağar-*, *ağart-*, *ağartıl-* *ağdır-*,

İsimler: *ağarma*, *ağarmak*, *ağartma*, *ağartmak*, *ağartılma*, *ağartılmak*, *ağdırma*, *ağdırmak*” vd.

ağar- (<ağ+ar-): 1.Beyazlanmak. 2.Solmak, (mec. Doğal renkten ayrılmak)

ağart-(<ağar-t-):1.Beyazlatmak (doğal renkten ayırmak), 2. Temizlemek, **bunuñla ÷on ve biz ağdurlar.** “*bununla elbise ve kumaş temizlerler*” (Argunşah,1999: 202).

ağartıl-(<ağart-ı-l-): Beyazlatılmak (doğal renkten ayrı hâle gelmek)

ağdır- (<ağ-dır-): Aşağı inmek, yük veya terazide denge bozularak bir yanı ağır gelmek (Dilçin, 1983: 3) (doğru noktadan, doğru yerden ayrılmak).

ağdur- (<ağ-dur-): Kaldırmak, yukarı çıkarmak, yükseltmek (Dilçin, 1983: 3), (Korkmaz, 2017: 383) (mec. Bulunduğu noktadan ayırmak).

ağdurıl- (<ağdur-ı-l-): Yukarı çıkarılmak (Dilçin, 1983:3) (mec. Bulunduğu noktadan ayrılmak)

ağır: (<ağ-ı-r) 1. Tartıda ağır çeken (Normal durumdan ayrılmış), 2.Değerli (Korkmaz, 2017:211) (mec. Hemcinslerinden ayrı/ayrılmış olan).

Bu gövdeden elde edilen türevler:

Fiiller: *ağırla-*, *ağırlan-*, *ağırlaş-*, *ağırlat-*,

İsimler: *ağırlama*, *ağırlamak*, *ağırlanma*, *ağırlanmak*, *ağırlaşma*, *ağırlaşmak*, *ağırlatma*, *ağırlatmak* vd.

ağırla- (<ağır+la-): 1.Ululamak, yüceltmek (Dilçin, 1983:3), 2. İzzet ve ikramda bulunmak; ağır tutmak, değer vermek (Korkmaz, 2017:226). (mec. Başkalarından ayırmak, ayrı tutmak).

ağırlan- (<ağırla-n-): Ululanmak, yüceltilmek (mec. Başkalarından ayrı tutulmak).

ağırlaş- (<ağırla-ş-):1.(hava) Sıkıcı ve bunaltıcı bir durum almak, bozulmak. 2.(hasta için) Tehlikeli duruma gelmek, fenalaşmak. 3. (yiyecek) Bozulmaya yüz tutmak (mec. Doğal durumdan ayrılma, bozulma).

Ağırlat: Ağırlama işini yaptırmak. (Başkalarından ayrı tutturmak).

ağlat-(<ağ+la-t-): Boşaltmak, **ol kişi.ni ağlattı** “o, istediği şeyle başbaşa kalmak için insanları kendisinden uzaklaştırdı” (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 119).

ağtın- (<ağ-t-ı-n-): Çıkmak, yükselmek (Eraslan, 2012: 548).

ağ- : bkz. ak-

ağ : bkz. ak

ak- (<a-k-): 1. Akmak (Eraslan 2012: 548), 2. (sıvı maddeler veya çok ince taneli katı maddeler için) Bir yerden başka bir yere doğru gitmek. (sıvı maddeler için) Bir yerden çıkmak, Çabucak savuşmak; ortadan kaybolmak (Karaağaç, 2008: 15). (mec. Bir yerden ayrılma).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: **aķar-, aķış-, aķışķanlaş-, aķışķanlaştır-, aķıt-, aķıtdur-**,

İsimler: **aķım, aķımcı, aķın, aķıncı, aķıncılık, aķındırık, aķıntı, aķıntılı, aķış, aķışķan, aķışķanlaşma, aķışķanlaştırıcı, aķışķanlaştırıcılık, aķışķanlaştırma, aķışķanlaştırmak, aķışķanlıķ, aķışma, aķışmak, aķışmalı, aķışmaz, aķışmazlık, aķıtma, aķıtmalı** vd.

ak (<a-k-): 1. Sıkıntısız, dertsiz. 2. Temiz. (mec. Her türlü kirden, dertten, sıkıntıdan arınmış, ayrılmış olma durumu).

“aķlı, aķlık, aķlı ķaralı” kelimeleri bu kökün türevleridir.

aķaç : Bir yerde birikip kalan sınıları, bir işlem sonunda geriye kalan artıkları, gereksiz nesnelere dışarıya aķıtmak kullanılan boru vb. araç.

aķaçla- (<aķaç+la-): Bir yerde birikmiş suları aķıtmak, (mec. Bulunduğu noktadan ayırmak).

“aķaçlama, aķaçlamaķ, aķaçlatma, aķaçlatmaķ” kelimeleri bu fiilin kök anlamıyla ilişkili ve hepsinde de direkt ya da dolaylı olarak ayrılma anlamının olduğunu görmekteyiz.

aķ aķa: Saraylarda hizmet gören hadım aķalarının beyaz ırktan olan (mec. Diğer ırklardan ayrı olan).

ağar-(<ağ-ar-): Ağarmak, aklaşmak, beyazlaşmak; **Saçı saçalı ağarmış** "saçı sakalı ağarmış" (Tezcan-Zülfikar, 2004:197)

ağar (<ağ+ar): Sıvı, mai.

ağarca (<ağar+ca): Sürekli işleyen çıban, fistül. (mec. Belli bir büyüklükte kalmayıp sürekli değişen, olduğu durumu koruyamayıp değişen, olduğu durumdan ayrılan).

ağarsu (<ağar su): Yer yüzünde ve yer altında belirli bir yatak içinde, eğilim boyunca sürekli veya zaman zaman akan su. (mec. Belli bir yerde durmayan, bulunduğu yerden ayrılan su).

ağçıl (<ağ-çıl): Rengi atmış, ağarmış. (mec. Rengini koruyamamış, doğal renginden ayrılmış).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: "**ağçullan-, ağçullaş-**"

İsimler: "**akçullanma, akçullanmak, akçullaşma, akçullaşmak, akçulluk**" vd.

akıcı (<a-k-ı): Akma, anlaşılır olma özelliğine sahip (nesne, söz). (mec. Kapalı olmayan, kapalı olma durumundan ayrılmış anlatım).

akığ (<ağ-ı-ğ): akma, cerayan (Eraslan, 2012: 549).

akıgılığ (<ağığ+ılığ): (ğ>ğ) akıcı, devamlı olmayan (Eraslan, 2012: 549).

akıgılık: bkz. akıgılığ (Eraslan, 2012: 549).

akıgsız (<ağığ+sız): Akıcı olmayan

akım (<ağ-ı-m): 1. Akmak işi. 2. fiz. Hava, su gibi akışkan maddelerin veya elektrik yüklerinin belli bir yönde akışı, yer değiştirmesi. (mec. Belli bir noktadan ayrılma).

akıntı (<ağ-ı-n-tı): Havanın veya suyun herhangi bir yöne doğru yer değiştirmesi, akım, cereyan. (mec. Bir yerden ayrılıp başka bir yere geçme).

akış- (<ağ-ı-ş-): Sel gibi akmak (TS, 1983: 6) (mec. Ayrılıp gitme).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: "**akışkanlaş-, akışkanlaştır-, akışkanlaştırıl-**",

İsimler: "**akışkan, akışkanlaşma, akışkanlaşmak, akışkanlaştırıcı, akışkanlaştırıcılık, akışkanlaştırma, akışkanlaştırmak, akışkanlık**" vd.

akış (<ağ+ı+ş): Akça, akçıl (Eraslan,2012: 549).

aķıt- (<aķ-ı-t-): Bir nesnenin akmasını sağlamak. (mec. Bir nesneyi bir noktadan ayırmak).

aķıtdur- (<aķıt-dur-): Aktırmak (Eraslan, 2012: 549).

aķla- (<aķ+la-): 1. Bir kimseyi temize çıkarmak. (mec) bir kimseyi bir suçtan ayırmak, ayrı tutmak). 2. Temizlemek, kirden arıtmak (Tuğlacı, 1995: 52).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**aķlaş-, aķlan-, aķlat-**”,

İsimler: “**aķlaşma, aķlaşmak, aķlanma, aķlanmak, aķlatma, aķlatmak**” vd.

aķlaş- (<aķla-ş-): Ağarmak, beyazlaşmak. (mec. Saın doğal renginden ayrılması).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**aķlaştır-, aķlaştırıl-**”,

İsimler: “**aķlaşma, aķlaşmak, aķlaştırma, aķlaştırmak, aķlaştırılma, aķlaştırılmak**” vd.

aķsa- (<aķ-sa-): Hafif topallamak. (mec. Normal olan yürüyüşün dışına çıkmak, ayrılmak).

Bu gövdesinin türevleri:

Fiiller: “**aksat-, aksatıl-**”,

Fiiller: “**aķsak, aķsaķal, aķsaķlık, aķsam aķsama, aķsan, aķsatis, aķsatma, aķsatmak, aķsayıř**” vd.

aķsır- (<aķ-sır-): Burun zarlarının gıcıklanması ile solunum kaslarının birdenbire kasılması üzerine, ağız ve burundan hızlı soluk boşaltmak (mec. Ayırmak).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**aķsırt-**”,

İsimler: “**aķsırık, aķsırıklı, aksırık, aksırma, aksırtma, aksırtmak**” vd.

aķtar- (<aķ-t-ar): 1. Bir yerden bir kaptan başka bir yere veya başka bir kaba geçirmek. 2. Bir şeyin yolunu, yönünü değiştirmek. (mec. Bir nesneyi bir yerden ayırıp başka bir yere bırakmak veya göndermek).

Bu gövdenin türevleri,

Fiiller: **aġtarıl-, aġtart-, aġtartıl-,**

İsimler: **aġtarılma, aġtarılmaġ, aġtarım, aġtarıŖ, aġtarma, aġtarmaġ, aġtarmacı, aġtarmacılıġ, aġtarmalı (taŖıtlar için), aġtarmasız, aġtartma, aġtartmaġ, aġtartılma, aġtartılmaġ** vd.

aġtur- (<aġ-tur-): (ġ/ġ deġiŖmesi) Aktarmak, çevirmek, döndermek (Eraslan, 2012: 549).

al- (<a-l-): 1. Bir Ŗeyi ya da bir kimseyi bulunduġu yerden ayırmak: *Çocuġu okuldan aldı.* 2. Bir Ŗeyi elle veya baŖka bir araçla bulunduġu yerden ayırmak: *Saġ elin çevik bir hareketiyle baŖındaki tülbenti çekip adı.* 3. [(Allah bir insanı) Ölüm yoluyla bu dünyadan ayırmak (Ayverdi, 2011: 46)]. 4.Yolmak, koparmak: *KaŖ almak* 5. Yerini deġiŖtirmek, çekmek. 6. Temizlemek. 7. (*yol için*) Gitmek: (*mesafe*) *katetmek* 8. Çalmak: *Cebimden saatimi almıŖlar.* 9. Vücuttaki hasta bir organı ameliyatla çıkarmak: *Dalaġını aldılar;* 10. Bir Ŗeyi veya bir kimseyi bulunduġu yerden ayırmak (Karaaġaç, 2008:19). "*Bu teessür içinde gözünü bahriye miralayından alamıyordu*".

Kelimelerin anlamlarından da anlaŖıldığı gibi tamamında dolaylı ya da doġrudan ayrılma, ayırılma anlamlarını görmekteyiz.

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: "**aldır-, aldurt-**",

İsimler: "**aldırma, aldırmaġ, aldırmaŖ, aldırmaŖlık, aldurtma, aldurtmaġ**" vd.

al (<a-l-): 1.*Tuzak, hile* (Eraslan 2012: 549), 2. *Aldatma, düzen.* (*mec. Doġruluktan ayrılmıŖ olma durumu*).

Bu gövdeden elde edilen türevler:

Fiiller: **alda-, aldan-, aldat-, aldatıl-,**

İsimler: **aldanç, aldaġ, aldanıç, aldanıŖ, aldanma, aldanmaġ, aldatıcı, aldatılma, aldatılmaġ, aldatıŖ, aldatma, aldatmaġ, aldatmaca** vd. Ŗekilde ortaya çıkmaktadır. Bu kelimelerin tamamı aynı gövdeden türetilmiŖ olup, insanları tuzaġa düşürerek ya da hileyle baŖvurarak doġru yoldan ayırmak ya da insanları ayrılmaya zorlamak gibi doġrudan veya mecazî anlatımlar söz konusudur.

alk- (<*al-ġ-): *Azalmak, tamamlamak* (Eraslan, 2012: 549).

Alkmak fiili gövdesinden türetilen "**alkın- (<alk-ı-n-)**" *sona ermek, bitmek,*

azalmak; *alkıntur-* (<alkın-tur-) bitirmek, yok etmek fiil gövdesi ile; aynı gövdeden yapılan *alkınç* (<*alkın-ç*) *azalma*, *eksilme*; *alkınçsız* (*alkınç+sız*) *bitmez*, *tükenmez*, *eksilmez*; *alkınçu* (< *alkın-çu*) *bitme*, *azalma*, *yok olma*; *alkınmaksız* (<*alkınmak+sız*) *bitmez*, *eksilmez* gibi isimlere şahit olmaktadır. (Eraslan, 2012: 549).

apra- : Saklamak, muhafaza etmek (Ata, 1998:19).

ar- (<a-r-): 1. *Dolaşmak*, *dolanmak*, *gezmek* (Eraslan, 2012: 552), 2. *Yorulmak*, *yorgun düşmek* (Dilçin, 1991: 415).

ar- (<a-r-): 1. Aldatmak, kandırmak (Gabain, 2007:261), **ardı sini kiz bo.dı anın täl / yayılır anın artuçu burnu takı kıwa** “ *Bedeni körpe, vücudu nazlı nazlı salınan, ardıç dalı gibi titreyen, burnu biçimli kız seni aldattı* ” (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 178), 2. Aldatmak yani doğru yoldan ayrılmak. (Hacıeminoğlu, 1991: 20), Yorulmak (Tezcan-Zülfikar, 2004:111).

Türkçede aynı kelimenin çeşitli devirlerdeki lehçe, şive ve ağızlarda hem “y” hem de “h” protezli şekillerle karşılaşırız. En yaygın olan şekil “y’li” olanlardır. Bunlar, şivelerdeki kelime alış verişi sebebiyle çoğu zaman yan yan bulunmuşlardır (Hacıeminoğlu, 1991: 21). Bu yapıda birçok örneğe rastlamak mümkündür. Şöyle ki, “*yar-*” fiilinin türevleri için; Yar:-1.“*yarmak, iki şeyi keserek ikiye bölmek, parçalamak*”, 2.“*Ayrırmak, birbirinden uzaklaştırmak*”, 3.Yaran (<yar-an) “*tarla sınırı*”, 4. Yarım (<yar-ı-m) “*bir bütünün ikiye ayrılmış parçalarının her biri*”, 5.Yarık <yar-ı-k “*bütün halindeken ikiye ayrılmış parçaların arasındaki açıklık*”. 6. Yarıl (<yar-ı-l-) “*parçalara, bölümlere, kısımlara ayrılmak*” 7. Yarın (<yar-ı-n) “*ertesi gün, yani yirmi dört saatin yarısı*” ve *Halaç şivesi ve Edirne ağzında “h’arım<h’arım*” örneklerine rastlamak mümkündür (Hacıeminoğlu, 1991: 21).

ara (<ar-a): 1. İki nesneyi birbirinden ayıran boşluk, 2. Ara, yani “*birbirinden ayrılmış iki nokta veya çizgi arasındaki boşluk, açıklık*” (Hacıeminoğlu, 1991: 20), 3. İki şeyi birbirinden ayıran uzaklık, açıklık (Tuğlacı, 1995:118).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “*arala-, aralan-, aralanıl-, aralaş-, aralat-, aralatıl-*”,

İsimler: “*aracı, aracılık, aralanma, aralanmak, aralatma, aralatmak*” vd.

aral (< ara+l): 1.Ada, 2. Birbirine yakın adaların meydana getirdiği topluluk, takımada (Tuğlacı, 1995: 121).

arala- (<ara+la-): 1. Ayırmak, seyrekleştirmek: *sıraları aralayın* (Tuğlacı, 1995: 121), 2.İki şey arasında açıklık oluşturmak, aralamak, 3. Ayırt etmek, aralamak “*bizi anınla kılıç aralar*” (Hacıeminoğlu, 1991: 20).

aralanış (<aralan-ış): Aralanma işi (mec. Ayırımla işi).

aralanma (<aralan-ma) : Aralanmak işi (mec. Ayırılmak işi).

aralanmak (<aralan-mak): Biraz aralanmak, arası açılmak.

aralaş- (<arala-ş-): Ayırılmak, uzaklaşmak (Dilçin, 1983: 11).

aralaştır- (<aralaş-tır-): Aralık bırakmak, iki şeyi birbirinden az ayırmak (Tuğlacı, 1995: 121).

aralat- (<arala-t-): Aralık duruma getirmek, biraz açtırmak.

aralatma (<aralat-ma): Aralatmak işi.

aralatmak (<aralat-mak): Aralık duruma getirmek, biraz açtırmak.

aralık (<ara+lık): İki şey arasındaki açıklık, mesafe.

aralıklı (<aralık+lı): *Birbirine bitişik olmayan, aralarında açıklık bulunan.*

aralıksız (<aralık+sız): *Birbirine bitişik olan, aralarında açıklık bulunmayan.*

arı- (<ar-ı-): 1. Temiz olmak, temizlenmek (Eraslan, 2012: 552), 2. Zayıflamak (Dilçin, 1983: 12), 3. Temizlenmek (Arat, 1992: IV), 4. Yabancı kelimelerden temizlenmiş (Tuğlacı, 1995: 128).

Arı isim gövdesinden [arıkla-(aruğla-) "zayıflamak", arıklat-(aruğlat-, aruğlat-) "zayıflatmak", arıla- "temize çıkarmak", arıl- "zayıflamak", arıtla- "temizlemek", arıt- "temizlemek"] gibi fiil; [arık "zayıf", arıklık "zayıflık", arılık (aruluk) "temizlik, doğruluk", arısız (arısuz) "kirli, pis"] gibi isimler türetilmiştir. (Dilçin, 1983: 12).

arığ (<arı-ğ): Bkz. arık.

Arığ(arık) gövdesinden türetilen arığla- (<arığ+la-) "arıtmak" fiili ile arığın (<arığ+ı+n) "temizce, temiz olzrak", arıgsız (<arığ+sız) "pis kirli", arıgsızlık (<arığ+sız+lık) "pislik, kirlilik" gibi isimlerin aynı gövdeden türetildiğine şahit olmaktadır. (Eraslan, 2012: 552).

arık (<arı-k): 1. Temiz, saf. 2. Zayıf, cılız (Dilçin, 1983: 12).

arın- (<arı-n-): Temizlenmek (Korkmaz, 2017: 207) **arındı neñ** "hehangi bir şeyden temizlendi" (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 6).

(mec. Herhangi bir suçtan günahattan ayrılmak).

arınma (<arın-ma): Arınmak işi

arınmak (<arın-mak): 1. Temizlenmek, 2. Katışksız, arı duruma gelmek.

arıt- (<arı-t-): 1. Temizlemek, yabancı ve zararlı maddeleri ayırmak (Hacıeminoğlu, 1991: 21), 2. Arıtmak, temizlemek. **Ol tarıg arıttı** "o buğday vb. şeyleri temizledi" (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 101). (mec. Arıtmak ve temizlemek anlamları, kirden, pislikten ayrılmayı ifade etmektedir).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**arıtıl-, arıtıl-**”,

İsimler: “**arıtılma, arıtılmak, arıtılma, arıtılmak, arıtılmak**” vd.

arıtış- (<ar-ı-t-ı-ş-): Temizlemede yardımcı olmak. **Ol maña tarıg arıtışdı** “*o bana buğday temizlemede yardımcı oldu*” (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 333).

arta- (<ar-ta-): Bozulmak, çürümek, ekşimek (Karaağaç, 2008: 43). (mec. Doğallıktan ayrılmak).

eren kamug artadı nenler uğu / tawa.r körüp uslayu eske çoka.r “*Mala tamah edince insanların ahlakı bozuldu. Malı gördüklerinde, akbabanın leşe çullandığı gibi onun üzerine çullandılar.*” (Ercilasun- Akkoyun, 2015: 238).

artız-(<ar-t-ı-z-): 1.*Kandırma* (Gabain, 2007:261), 2. *Aldatma, yani doğru yoldan ayırmak* (Hacıeminoğlu, 1991: 21).

artuğ (<ar-t-u-ğ-): bkz. artuk

artuğ (<art-u-ğ-): bkz. artuk

artuk (<art-uk-): *Çok, fazla* (Dilçin, 1991:220), *Başka, gayri, mâdâ* (Dilçin, 1983: 14) *Diğerlerinden ayrılmış* (Hacıeminoğlu, 1991: 20).

as- (<a-s-): Bir şeyi aşağıya sarkacak biçimde bir yere iliştip sarkıtmak. (mec. Nesnelerin yerle bağlantısını kesmek, ayırmak).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**asıl-, astır-, astırıl-**”,

İsimler: “**asılma, asılmak, astırma, astırmak, astırılma, astırılmak**” vd.

aş- (<a-ş-): 1. Aşırı gitmek, belli bir ölçüden ayrılmak (Hacıeminoğlu, 1991: 22), 2. Açmak, kollarını birbirinden ayırmak (Dilçin, 1991: 457), 3. Çıkmak, geçmek, yükselmek (Ata, 1998:24).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: “**aşa-, aşıl-, aşın-, aşındır-, aşır-, aşırt-, aşırttır-**”,

İsimler: “**aşılma, aşılmak, aşınma, aşınmak, aşındırma, aşındırmak, aşırma, aşırmak, aşırtı, aşırtma, aşırtmak, aşırttırma, aşırttırmak, aşma, aşmak**” vd.

at- (<a-t-). 1. Bir şeyi bir yere doğru koymak, bırakmak. 2. Çıkarmak, dışarı vermek, 3. Kovmak, dışarıya çıkarmak, ilgisini kesip uzaklaştırmak, 4. Yapışık olduğu yerden ayırmak (Karaağaç, 2008: 50). “*Çocuklarının geleceği için bir köşeye bir miktar para atmıştı (ayırmıştı)*”.

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: **"ata-, atan-, atanabil-, atandır-, atıl-, atış-",**

İsimler: **"atama, atamak, atanabilme, atanabilmek, atandırma, atandırmak, atanma, atanmak, ataniş, atanmışlık, atılma, atılmak, atılış, atış, atışma, atışmak"** vd.

at (<a-t): Ad, isim. (bkz. ad) Yani bütün insanları, bütün varlıkları ve nesnelere birbirinden ayıran sesli ve yazılı işaret (Hacıeminoğlu, 1991: 22).

atız (<at-ı-z): Tarla sınırı (yani iki araziye ayıran çizgi) (Hacıeminoğlu, 1991: 22).

atızla-(<at-ı-z+la-): Arklar ve çukurlar açmak. **er yi.rin atızla.dı** "adam ziraat için toprağında arklar ve çukurlar açtı" (Ercilasun-Akkoyun, 2015:132).

atızlan-(<atızla-n-): Arklara, bölümlere ayrılmak. **yi.r atızlandı** "yer arklarla bölümlere ayrıldı" (Ercilasun-Akkoyun, 2015:129).

ay- (<a-y-): 1. Söylemek (Eraslan, 2012:554), **tegür menin sâwımı bilge. leke ay / tınar kalı atatsa kısır.k sanı ta.y** "Akıllılara sözümlü ulaştır. Onlara, "eğer tay attan sayılırsa kısarak dinlenir" de. Çünkü anası yerine ona binilir." (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 412-413), 2. Ayılmak, kendine gelmek (Derlemeler Sözlüğü, 2009:426). (mec. Sarhoşluktan ayrılmak), 3. Baygınlıktan, sarhoşluktan, dalgınlıktan kurtulmak, kendine gelmek, ayılmak (Tuğlacı, 1995: 193).

Bu gövdenin türevleri:

Fiiller: **ay(ı)l-, ayık-, ayıkla-, ayırdlan-, ayırtlan-, ayış-, ayıtla-, ayurtla-, ayırtlan-, ayırtlaş-, ayt-, ayıl-,**

İsimler: **ayık, ayıklama, ayıklamak, ayıkma, ayıklamak, ayırtlanma, ayırtlanmak, ayırtlaşma, ayırtlaşmak, ayıtma, ayıtmak, ayıtılma, ayıtılmak, ayıtık** vd.

ayart- (<ay-a-r-t-): Birini, çalıştığı yerden ayırıp başkasının yanında çalışmaya kandırmak (Karaağaç, 2008: 55).

ayık- (<ay-ı-k-): Ayılmak, kendine gelmek, uyanmak, akli başına gelmek. (mec. Uyuşukluktan, sarhoşluktan ayrılmak).

ayık (<ay-ı-k-): 1. Akli başında, sarhoşluktan ayrılmış, kurtulmuş olma hâli (Dilçin, 1991:319).

ayıkla- (<ayık-la-): Bir şeyin içinden, işe yaramayan, gereksiz ve istenmeyen taneleri veya maddeleri ayırıp çıkarmak, temizlemek.

ayıl-(<ay-ı-l-): Sarhoşluk, baygınlık gibi bir durumdan kurtulmak, kendine gelmek. (mec. Sarhoşluktan, baygınlıktan ayrılmak, kurtulmak).

ayıl-(<ayıl-t-): Sarhoşluktan ya da baygın olma durumundan kurtarmak. “İs-kemleden gölge gibi kaydı, önüme yığıldı. Onu kucağımda içeri aldım, ayıltım.”

ayır- (<ay-ı-r-): 1. Bölmek, 2. Birbirinden uzaklaştırmak (Karaağaç, 2008:57).

ayırılan- (<ayır-d-ı+la-n-): Ayırılanmak, ayıklanmak (Dilçin, 1883: 19).

ayış- (<ay-ı-ş-): Karşılıklı söyleşmek (Ata, 2013: 241).

ayna- : Değişmek, bozulmak (Ata, 1998: 36).

ayrıl- (<ayır-ı-l-): Bir yerden, bir kimseden, bir şeyden uzaklaşmak (Karaağaç, 2008: 58).

ayrış-(<ayır-ı-ş-): Birbirinden ayrılmak. **ola.r ikki ayrışdı** “o ikisi birbirinden ayrıldı” (Ercilasun-Akkoyun, 2015:121).

ayt- (<ay-t-): bkz. ay- (Ata, 1988: 37).

aytıl- (<ayt-ı-l-): Söylenmek (Ata, 1998: 38).

aytış-(<ay-t-ı-ş-): Barışmak. **ola.r için aytışdı.la.r** “onlar aralarında barıştılar” (Ercilasun-Akkoyun, 2015:36). (mec. Küslükten, küs olmaktan ayrılmak).

az- (<a-z-):1. ‘Azmak’ Temel anlamından hareketle ‘yoldan çıkmak, bozulmak, değişmek, heba olmak, çıkmak, azgınlaşmak’ (Ata, 1997: 170), 2. Yolunu kaybetmek, şaşırarak, kaybolmak (Derlemeler Sözlüğü, 2009: 441). (mec. Doğru yoldan ayrılmak), 3. (yol için) şaşırarak, kaybetmek. **ol yo.l a.zdı** “o, yolu kaybetti, şaşırdı” (Ercilasun-Akkoyun, 2015: 89), 4. Küçük bir kısım (Ayverdi, 2011: 96). (mec. Bir bütünden ayrılmış).

Bu gövdeden elde edilen türevler:

Fiiller: **azal-, azalt-, azğur-, azğulaş-, azıl-, azıt-,**

İsimler: **azalma, azalmak, azan, azgın, azgınlaşma, azgınlaşmak, azıtğan, azmak** vd.

azağ (<az-ağ): bkz. adak.

azağ (<az-ağ): Azmış sapsmış.

atğalır oknı aza.k / tegmedi bu saw uşa.k “Bu fettan kadının, azmış okunu bana doğru atmak istediği söylentisi bana ulaşmadı” (Ercilasun-Akkoyun, 2015:239).

azan (<az-an):“Tarla sınırı” yani iki araziye birbirinden ayıran çizgi (Hacıeminoğlu,1991:23).

azdur- (<az-dur-): Yoldan çıkarmak (Ata, 1998: 40).

azgın (<az-ğın): Azmış olan (Gülensoy, 2011:97).

azğur- (<az-ğur-): Ayartmak (Gabain, 2007:59). (mec. Doğru yoldan ayırmak),
2. Azdırmak, hak yoldan çıkarmak (Ata, 1998: 40).

azgınlaş- (<azgın+la-ş-): Azgın duruma gelmek.

azgınlaşma (<azgınlaş-ma): Azgın duruma gelmek.

azgınlalmak (<azgınlaş-mak): Azgın duruma gelmek.

azıl-(<az-ı-l-): (yol için) şaşırılmak. **yol azıldı** "yol şaşırıldı" (Ercilasun-Akkoyun, 2015:97).

azıt- (<az-ı-t-):Azmak, yoldan çıkmak (Dilçin, 1983: 21).

azıtğan(<azıt-ğan): Devamlı (yoldan) çıkaran, yoldan saptıran. **ol kişi ol yoldan azıtğan** " *bu, insanları devamlı yoldan çıkaran insandır.*" (Ercilasun-Akkoyun, 2015:79). (mec. Doğru yoldan ayıran).

azmak (az-mak):1. Ark, su kanalı, bir sudan ayrılan kol. 2. Ayrı düşmek, ayrılmak (Dilçin, 1983: 21).

SONUÇ

İncelediğimiz "a-" fiilinin türevlerini göz önüne aldığımızda tanık olduğumuz en önemli nokta, anlam yönüyle ayrılmak işlevinin önemidir. Bu işlevin, çoğu zaman doğrudan olmasına rağmen bazen de dolaylı olarak kendini göstermesidir. Ayrılmak fiilinin gerçek anlamını "ayrılmak işine konu olan her şey" şeklinde düşünmek ilk akla gelen tanım olmasına rağmen, Türkçede mecazî kullanışlar, dolaylı anlatımlar, herkes tarafından bilinen anlamlardan çok daha etkili ve çok daha edebîdir. İncelememize konu olan "a-" fiilinde de bunu açıkça görmekteyiz. Şöyle ki: "a-" fiili ile türetilen fiillerin anlamları dikkatli ve geniş boyutlarda incelendiğinde, asmak (yerden ayırmak), akmak (kaynaktan ayrılmak), azmak (doğru yoldan ayrılmak) gibi daha birçok fiil türevlerinde "ayrılmak" anlamı ilk bakışta görülme bile, kelimelerin dolaylı anlamlarında bu işlev, kendisini rahatlıkla gösterebilmektedir.

KISALTMALAR

bkz: Bakınız

fiz.: Fizikte

mec.: Mecazen

TS: Tarama Sözlüğü

vb.: Ve benzeri

vd.: Ve diğerleri

vs.: Ve saire

KAYNAKÇA

- ARAT, Reşit Rahmeti, *Atabetü'l- Hakayık*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- ARGUNŞAH, Mustafa, *Tuhfe-i Murâdî*, TDK Yayınları, Ankara 1999.
- ATA, Aysu, *Kıyasü'l- Enbiya*, TDK Yayınları, Ankara, 1997.
- ATA, Aysu, *Nehcü'l- Feradis, Dizin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 1998.
- AYVERDİ, İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Bilner Matbaacılık, Biltur Basım Yayın ve Hizmet A.Ş., İstanbul 2011.
- Derlemeler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Cilt I, Ankara 2009.
- DEVELİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara 1970.
- DİLÇİN, Cem, *Süheyl ü Nev-bahâr*, Atatürk Kültür Merkezi Yayını- Sayı 51, Ankara 1991.
- DİLÇİN, Cem, *Yeni Tarama Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara, 1983.
- ERCİLASUN, Ahmet B. -AKKOYUNLU, Ziyat, *Dîvânu Lugâti'l-Türk*, TDK Yayınları, Ankara 2015.
- ERGİN, Muharrem, *Türk Dil Bilgisi*, Bayrak/Basım/Yayın/Tanıtım, İstanbul 2011.
- ERGİN, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı II, İndeks-Gramer*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- ERASLAN, Kemal, *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, TDK Yayınları, Ankara 2012, 548.
- EYÜBOĞLU, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul 2004.
- GABAİN, A. Von, *Eski Türkçenin Grameri*, (Çeviren: Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara 2007.
- GÜLENSOY, Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2011.
- HACİEMİNOĞLU, Necmettin, *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller*, Kültür Bakanlığı Yayınları Ankara 1991.
- İmlâ Klavuzu, TDK Yayınları, Ankara 1996.
- KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, TDK Yayınları, Ankara 2008.
- KARAHAN, Leylâ, *Kıssa-i Yûsuf (Yûsuf u Züleyhâ)*, TDK Yayınları, Ankara 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, *Marzubân-nâme*, TDK Yayınları, Ankara 2017.
- TEZCAN, Semih- ZÜLFİKAR, Hamza, *Nehcü'l-Feradis*, TDK Yayınları, Ankara 2004.S
- TUĞLACI, Pars, *Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük*, ABC Kitabevi Yayın & Dağıtım A.Ş., İstanbul, 1995.
- Türkçe Sözlük, TDK Yayınları, Cilt I, Ankara 1998.
- , TDK Yayınları, Ankara 2012.